

Сеєрюков Д.Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії права та держави
Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4106-6375

СОЦІАЛЬНЕ ГРОМАДЯНСТВО В СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ

SOCIAL CITIZENSHIP IN MODERN EUROPE

Стаття присвячена проблемі соціального громадянства. Основна мета полягає у дослідженні природи та сучасної трансформації соціального громадянства в умовах європейської інтеграції. У роботі юридичний вимір соціального громадянства розглядається в контексті проблеми узгодження політики захисту договірних свобод на внутрішньому ринку Євросоюзу та національної соціально-економічної політики держав-членів. Констатовано, що соціальне громадянство є формою соціального контракту. Воно складається з ціннісних, нормативних, інституційних елементів, які утворюють систему взаємних прав та зобов'язань між індивідом, суспільством та державою. Міжнародно-правовий принцип рівності всіх прав, їх невідимості сприяв процесу переосмислення концепції громадянства та практиці реалізації прав у межах суверенних територій. Акцентовано увагу на тому, що соціальне громадянство перестає бути суто національним феноменом. Сформульовано висновок про те, що воно втрачає зв'язок із національною державою, стає трансграничним, прив'язаним до особистості та обґрунтовується правами людини, а не лише державним суверенітетом. Постнаціональне громадянство є наслідком еволюції ідеї соціального громадянства. І цей наслідок відображає логіку історичного розвитку в контексті експансії праволюдного підходу в межах європейських інтеграційних структур. Для регіональної європейської інтеграції викликом має стати посилення пандемією COVID-19 криза довіри та солідарності. Брак дієвих механізмів співпраці можуть поставити під сумнів фундаментальну значущість договірних свобод, які становлять основу постнаціонального громадянства. Тому Євросоюз змушений буде ухвалювати стратегію подолання комплексної кризи. Відновлення соціально-економічного стану та духу солідарності потребуватиме від антикризової програми дієвих механізмів масштабного інвестування та фінансування, мінімуму декларативності, обов'язкового, а не рекомендаційного характеру.

Ключові слова: соціальна держава, соціальні права, свобода вільного пересування, права людини, соціальна інклюзія, європейська інтеграція, євроскептицизм, солідарність.

The article is dedicated to the problem of social citizenship. The main purpose of the work is to investigate the nature and the modern transformation of social citizenship in the context of European integration. It was stated that social citizenship is a form of a new social contract. It consists of value, normative, institutional elements that create the system of mutual rights and obligations between an individual, a society and a state. A social citizenship is being transformed as general idea and as particular model within various types of welfare states in European countries. International legal principle of equality of all rights and their indivisibility aided the process of rethinking of social citizenship conception and realizing the rights practice in the sovereign territories. Attention is drawn to the fact that social citizenship is ceasing to be a national phenomenon. It concludes that it loses links with a national state. It becomes transboundary and is tied to identity. It is grounded in human rights but not only in State sovereignty. A postnational citizenship is a result of the evolution of the social citizenship idea. And such effect reflects the logic of the historical development in the context of the human rights approach expansion within European integrative structures. In several decisions the Court of Justice turned T.H. Marshall's idea of the solely national citizenship as status necessary for social integration to transnational that is links with Union citizenship. The Court redefines the principle of territoriality and rendered its ethnic meaning. Further the Court in response to growth of Euroscepticism decides that freedom of movement as an element of main status of European Union citizen is not an absolute. An access to social rights is conditional and remains dependent on fulfilling requests of country of residence. Under the European Pillar of Social Rights European Union seeks to combine economical efficiency with social solidarity and to make social dimension of EU a viable alternative to nationalist sentiment that constitute risks of Europe disintegration.

Key words: welfare state, freedom of movement, human rights, social inclusion, European integration, Euroscepticism, solidarity.

Актуальність теми. Предметом дослідження є соціальне громадянство. Поняття, яке позначив цим терміном англійський соціолог Томас Х. Маршалл у своїй знаковій праці [1], ґрунтувалося на ідеологічно навантаженому розумінні соціального, яке скоригувало ціннісні основи культури та стало нормувати юридичні практики. Соціальна держава, соціальна політика, соціальна справедливість, соціальні права, нарешті соціальне громадянство – ідеологеми, інституції та юридичні конструкції, які змінили суспільний ландшафт у Європі. У ХХ столітті соціальне громадянство означало специфічний статус із певним обсягом юридичних можливостей та обов'язків, які мали сприяти повноцінній інтеграції в суспільне життя. Отримання повноправного статусу залежало від наявності громадянства європейської країни, в якій будувався власний проєкт соціальної держави. У наш час унаслідок євроінтеграційних процесів громадяни держав-членів Євросоюзу мають два громадянства – своєї країни та Союзу. Тлумачення змісту та призначення громадянства ЄС Судом справедливості та іншими інституціями відкинули традиційне розуміння соціального громадянства як суто національного. Подвійність громадянства, з одного боку, відображає інтеграційну логіку, а з іншого – викликає суперечності у взаємовідносинах між державами-членами та інституціями Союзу. У новітніх умовах традиційне розуміння поняття національного громадянства замінюється дискурсами про пост-, над- або транснаціональне громадянство.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема соціального громадянства традиційно досліджується в межах соціології (Т. Маршалл, О. Ярская-Смірнова, П. Романов та ін.). Трансформації природи громадянства в умовах євроінтеграції присвячені праці Ф. де Вітте, Д. Хітера, С. Хааса та ін. На основі виявлених тенденцій обґрунтовується постнаціональний, транскордонний характер сучасного європейського громадянства. Натомість у цій роботі юридичний вимір соціального громадянства розглядається у контексті проблеми узгодження політики захисту договірних свобод на внутрішньому ринку Євросоюзу та національної соціально-економічної політики держав-членів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальне громадянство – феномен ХХ століття, який склався у другій його половині. Одним із головних чинників формування та утвердження соціального громадянства стало переосмислення значення людини, взаємовідносин суспільства та держави. У добу розквіту проєкту соціальної держави утворились умови для всебічної суспільної інтеграції, організованого захисту індивіда від соціальних ризиків, юридичного визнання людської гідності як основоположної цінності, підвалини правотворчої та правозастосовної діяльності держави. Соціальне

громадянство концептуально засновується на солідарності та специфічному уявленні про справедливість (соціальну справедливість) та юридично втілюється у системі прав, ключове місце в якій відводиться соціальним правам.

Незважаючи на наявність критичних дискурсів, які супроводжували еволюцію соціальної держави протягом усього часу її існування, соціальне громадянство стало загальноєвропейською конвенційною категорією в питаннях визначення напрямів та меж державного втручання в соціально-економічну сферу, взаємної відповідальності публічно-владних структур, суспільних інституцій та індивідів.

Сучасна криза соціальної держави спричинена процесами глобалізації, постіндустріального розвитку економіки, демографічними змінами, які вже не одне десятиліття ставлять під сумнів її досягнення та майбутнє. Проте європейські країни (як у межах ЄС, так і на національному рівні) намагаються оптимально пристосувати соціальні моделі та правові системи до історичних викликів. Соціальне громадянство як тренд поступального розвитку є спільним для країн-членів ЄС. А його безпосередній зміст зумовлений конкретною соціальною моделлю, особливостями правової культури, економічними можливостями та іншими чинниками. Соціальне громадянство трансформується і як спільна ідея, і як конкретна модель у межах різних типів соціальної держави в європейських країнах.

Траєкторії національних реформ соціальної сфери суттєво залежать від попереднього розвитку (path dependency problem). Однак при цьому такі колії, з яких складно зійти через тривалий досвід європейської інтеграції, ведуть до одного спільного пункту призначення – держави можливостей. Метою такої держави є розвинуте соціальне громадянство. Способи реалізації відрізняються від доктрин і практик більш ранніх версій європейської соціальної держави. Але ідея соціальної інклюзії та взаємної відповідальності заради гідного життя визначає порядок денний.

На початку ХХІ століття населення країн Західної Європи проживають в універсумі, в якому поєднуються цінності автономії особистості, державного втручання в соціальну та економічну сфери, демократії та верховенства права. Ідея європейського громадянства ґрунтується на гарантіях соціальної безпеки та самореалізації індивіда. Незважаючи на виклики постіндустріального розвитку, багатоаспектних процесів глобалізації, які зумовили переосмислення, модернізацію, реформування соціальних моделей у європейських країнах зберігаються найвищі соціальні стандарти. Соціальна держава у всіх своїх регіональних та національних варіаціях є спільним проєктом владних та громадянських інституцій. Сучасна соціальна держава містить не лише соціально вразливі верстви населення, а й середній клас як одного з основних споживачів

соціальних послуг та водночас тієї сили, яка підтримує її легітимність та перетворення. Соціальний захист, інвестування у соціальну інфраструктуру, освіту, підтримка економічної макростабільності, сприяння купівельній спроможності, політика екобезпеки утворюють прийнятне соціокультурне та екологічне середовище, яке уможливорює гідний рівень життя.

Формою новітнього суспільного контракту є соціальне громадянство. Воно і складається з ціннісних, нормативних, інституційних елементів, які утворюють систему взаємних прав та зобов'язань між індивідом, суспільством та державою. І сьогодні ця система видається доволі жорсткою як щодо питання про актуальну політику національних європейських урядів, так і щодо вибору стратегії подальшого розвитку. Бюрократія та індивіди, владні та неурядові організації ухвалюють, узгоджують рішення та діють у межах парадигми, сформованої під впливом дискурсу повноцінного громадянства. Спектр можливостей у рішеннях та практиках, заданих цією парадигмою, є доволі гнучким, але водночас обмежений ідейно-нормативним простором, який позначається терміном «соціальна держава».

Основою повноцінного громадянства є соціальні права. Осмислення сучасних концептуалізацій повноцінного громадянства, юридичного закріплення та відповідних правозастосовних практик потребує дослідження проблематики соціальних прав, а саме походження ідеї, юридичного затвердження, розвитку й трансформації. При цьому етапи ідеалізації соціальних прав, позитивації, седиментації в соціальному досвіді мають розкриватись з урахуванням історичного та соціокультурних контекстів. Урахування соціокультурних чинників надає змістовності загальним поясненням логіки історичного поступу, схильним до певної схематичності і сприяє розумінню специфіки категорії соціального громадянства в країнах Західної Європи, яка за всієї своєї подібності не є однорідною. Значущість історичного чинника зумовлена тим, що першопричини визнання соціальних прав продовжують утримувати колію розвитку європейських систем соціального права.

Сучасна людина, яка має громадянство ЄС, претендує на повноцінну соціальну інклюзію та безпеку, освіту, медичне забезпечення, прийнятне екологічне середовище та інші блага та послуги, які гарантуються демократичними урядами на основі принципу верховенства права. Проте і одна з первісних причин запровадження соціальних прав як реакції проти дезінтеграції суспільства, надзвичайного розшарування з революційним потенціалом не зникає з порядку денного. Соціальна незахищеність ставить під сумнів дієвість громадянських та політичних прав, є одним із чинників відчуженості від держави, апатії чи байдужого ставлення до її долі в кризових ситуаціях. Соціальні права входять

у ціннісні основи європейської правової культури та нормують відповідні юридичні практики. По суті, без соціальних прав навряд чи є можливою легітимність сучасних національних урядів. Соціальні права, зокрема, в часи домінування праволюдного підходу (human rights approach) є опорними конструкціями держави. Соціальне громадянство є наслідком еволюції соціальних прав як соціокультурного феномену.

Сучасне розуміння соціальних прав тісно пов'язане з певними ціннісними підвалинами. Соціальні права як вираження людських потреб спираються на гуманізм, суспільну солідарність, мають за мету забезпечення гідності життя та певний ступінь особистої автономії. Однак це стосується доби, коли праволюдний дискурс містив соціальні права як невід'ємний компонент системи прав. Гідність як фундаментальна цінність стала інтегрованою для громадянських, політичних, соціальних прав.

У процесі становлення системи соціального законодавства не людиновимірність, гідність, солідарність чи соціальна справедливість визначали його цілі та принципи. Поштовхом стали реакції місцевих та центральних властей на проблеми масової бідності та злиденності. Через досвід поєднання позитивних, дискримінаційних, примусових практик, притаманних країнам (незалежно від форм політичних режимів), приходять до гідності та солідарності як ціннісних підвалин соціального права. У подальшому, в часи протистояння з комунізмом, гідність, автономія в умовах індивідуалістичної культури, демократії та верховенства права стали визначальними характеристиками європейських проєктів соціальної держави, які протиставлялись тоталітарним антиподам.

Дискусії про природу соціальних прав – етичну чи юридичну – не стосуються природної об'єктивності. Ця суперечка породжена та існує суто в межах ідеологічних дискурсів. Будь-яка ідеологічна мова вичерпно описує, позначає, конструює соціальну реальність. Соціальні права – ідеологічні конструкції та явища створеної соціальної реальності, що мають знаково-символічну форму та виступають як текст, відкритий для інтерпретації та обґрунтування відповідно до принципів тієї чи іншої ідеології. Переведення морально-етичних домагань у юридичні конструкції є результатом ідеологічного впливу певних доктрин, які стали домінантними в конкретному просторі в певний час.

Класичний лібералізм убачав основи порядку в громадянських та політичних правах, соціальний лібералізм дієвість громадянських та політичних прав пов'язував із запровадженням соціальних та економічних, лібертаріанство знову не бачить жодних інших прав, окрім «справжніх природних». Ці внутрішні рефлексії ліберального мислення породжували відмінні течії, які оформлювались у самостійні комплекси ідей,

що обертались та сперечались навколо власності, свободи, права, взаємодії індивіда, суспільства та влади. Як відомо, проблематика соціальних прав не перебуває в орбіті суто лібералізму в різних версіях. Є й інші «ізми», світоглядні системи, які формували своє ставлення до «соціального питання».

До Нового часу людина була членом локальних спільнот, які її забезпечували корпоративними правами та обов'язками. Цей внутрішній зв'язок між членами територіальної або професійної спільноти характеризувався чіткою груповою належністю та відповідною ідентичністю. У стосунках із верховною владою людина мала статус підданого, обсяг можливостей якого залежав від місця в соціальній ієрархії.

Поява громадянина означала поширення певних статусних можливостей, які практикувались на рівні міських та професійних спільнот на індивіда. Індивід, який був створений філософськими вченнями та революційними практиками доби Просвітництва, став носієм загальної громадянської свободи. В образі громадянина поєдналися свобода особистості та обов'язки перед народом-нацією, частиною яких він є. Так, класичне громадянство є публічно-правовим зв'язком між індивідами та державою, джерелом та носієм суверенітету. Воно містило легально-нормативний (права та обов'язки) та морально-імперативний (нову ідентичність людини, яка перестала бути замкнутою в локальному просторі групи та стала членом універсального світу національної держави) складники. Громадянство пропонувало права особистості, які поступово доповнювались політичними та соціальними в неоднаковій послідовності залежно від місця та часу. Тобто спочатку громадянство відображало ідеал вільного середньовічного республіканського міста. Громадянин повинен мати права та свободи, які безпосередньо стосуються особистої безпеки, власності, яка забезпечує автономне життя та відносну незалежність. Вимоги визнання непорушності громадянських прав, їх природності, походили, окрім іншого, з недовіри до верховної влади. У подальшому, з утвердженням принципу народного суверенітету, право брати участь у формуванні представницьких владних структур, не в останню чергу з метою забезпечення дієвості громадянських прав, стало актуальним і доповнило поняття громадянства. «Громадянство є феноменом, що історично змінюється; воно позначене постійною політичною боротьбою, конфліктами та пошуком відчуття належності» [9].

Процес розширення громадянства продовжився у другій половині ХХ століття в часи розвитку європейських проєктів соціальної держави. Як наслідок, оформилась доктрина та механізм реалізації соціального громадянства. У першу чверть ХХІ століття феномен громадянства вбирає взаємопов'язані різновиди: соціальне, полі-

тичне, економічне, культурне та ін.. А головне те, що відбувається трансформація природи громадянства. Воно під впливом процесів глобалізації втрачає зв'язок із національною державою, стає транскордонним, прив'язаним до особистості та обґрунтовується правами людини, а не суто державним суверенітетом. «Глобалізація ... порушує питання про природу громадянства в наш час» [10, с. 162], а «...дослідження концепту «громадянство» перетинає національний контекст та оцінює можливість для розгляду цього поняття у регіональній та глобальній площині» [11]. На цьому етапі «...постнаціональне громадянство ґрунтується на універсальних правах та обов'язках особистості, а не на правах та обов'язках, які відображають специфіку конкретної національної держави» [1, с. 120].

Постнаціональне громадянство є наслідком еволюції соціального громадянства. І цей наслідок, якщо і не є логічним із точки зору класичної концепції соціального громадянства, то відображає логіку історичного розвитку в контексті експансії праволюдного підходу в межах європейських інтеграційних структур. У процесі ускладнення проєкту соціальної держави, коли вона почала в більших масштабах, обслуговувати інтереси середнього класу, відбувся важливий поворот. Держава не обмежувала себе патерналістською функцією забезпечення гарантованого мінімуму та організацією чи нормативним сприянням організації соціального страхування. Соціальні програми у сфері освіти, охорони здоров'я, житлового будівництва та ін. забезпечували легітимність подальшого владного втручання у сфери громадянського суспільства. У подальшому повноцінне громадянство розкривається через мету самореалізації та гідності, а не права на існування. Гідний рівень життя індивіда містить різні аспекти (соціальні, економічні, культурні, безпекові). Міжнародно-правовий принцип рівності всіх прав, їх неділимості сприяв процесу переосмислення концепції громадянства та практиці реалізації прав у межах суверенних територій. Ми живемо у світі, в якому права людини стали новою релігією. Як і в релігійних ученнях, завжди залишається простір для суперечливих інтерпретацій, зловживань із боку суб'єктів, які перебирають на себе повноваження формулювати офіційні доктрини та актуальне розуміння змісту основних принципів. ЄС на рівні Суду справедливості вирішує ключову проблему національного громадянства – включення/виключення.

Симбіоз цінностей та принципів утворюють нормативний універсум, у якому містяться всі потрібні доктринальні засоби, які можуть використовуватись Судом ЄС для розв'язання складних питань у справах, пов'язаних із захистом базових свобод на внутрішньому ринку.

У низці рішень (Case C-184/99 R Grzelczyk v Centre public d'aide social d'Ottignies-Louvain-la-

Neuve [2001] ECR I-6193, Michel Trojani v Centre public d'aidesociale de Bruxelles (CPAS). Case C-456/02, C-256/04 Ioannidis та ін.) Суд справедливості перетворив Маршаллівську ідею суто національного громадянства як статусу, необхідного для соціальної інтеграції, на транснаціональне, зв'язавши його з громадянством Союзу. Усі громадяни ЄС набули гарантованих економічних, соціальних та політичних прав на території держав-членів Союзу. Усі громадяни ЄС отримали доступ до ринків праці, відповідні національні системи соціального захисту та право політичної участі на місцевому рівні, незалежно від того, на території якої країни вони перебувають. Надання цих прав означає те, що європейська ідея рівності можливостей стала правом європейців [3, с. 170].

Суд переосмислив принцип територіальності, позбавивши його етнічного змісту. Національні держави, які заглибились у процеси регіональної інтеграції, поступово перестали спиратись на «договірну ідею клубного членства» [8, с. 17]. Привілеї доступу до закритих велферних систем, які надавала наявність громадянства країни, відкидалися через поширення прав на резидентів. Перебування (residence) – «нова національність» [7, с. 43] – є тією метафорою, яка чітко розкриває тенденції в розвитку праволюдського підходу в контексті процесів європейської інтеграції на початку XXI століття. Із набуттям Хартією основних прав статусу первинного джерела в системі права ЄС у Суду з'явилися суттєві можливості використовувати ідеологію людських прав, абстрактні принципи та норми для обґрунтування внутрішніх свобод.

В умовах фінансових та боргових криз, євроскептицизму, прагнень держав-членів зберегти свій «соціальний суверенітет» Суд ухвалює у 2014 році рішення, в якому заперечує наявність рівного доступу до виплат зі страхових фондів у разі відсутності наміру шукати роботу та сплачувати відповідні внески. Відмова в наданні соціальних прав не є порушенням свободи вільного переміщення, якщо «єдиною метою його здійснення є отримання соціальної допомоги» (Dano v Jobcenter Leipzig, C-333/13, EU: C: 2014:2358). Рішення Суду справедливості стало логічною реакцією на «соціальний туризм» та повернення до традиції «заслуженого громадянства», яке передбачало доступ до соціальних виплат економічно активним резидентам [6, с. 11]. Тепер Суд вважає, що свобода вільного пересування як елемент базового статусу громадянина ЄС не є абсолютним. Доступ до соціальних прав є умовним та залежить від виконання вимог держави перебування (наявність трудового договору). У разі відсутності дієвої інтеграції або справжнього зв'язку з країною претензія на отримання доступу до соціальних прав розглядається як зловживання правом на вільне пересування. До того ж право залишатись у країні залежить від наявності достат-

ніх коштів. Це рішення демонструє те, що Суд із м. Люксембург уловлює настрої в державах-членах. Рівність у правах – привілей тих відповідальних громадян Союзу, які є активними учасниками ринку праці. У країнах, які переймаються захистом своїх велферних систем від паразитування з боку бідних європейців, новий правовий прецедент сприймається як торжество справедливості. З іншого боку, рішення легалізує формування андеркласу громадян, які, не маючи політичного представництва та матеріального забезпечення, залишаються беззахисними від кричущих форм виключення [5, с. 97]. Практика Суду свідчить про те, що конструкція громадянства ЄС, особливо у контексті прав на вільний рух та недискримінацію, сприяє більш інклюзивним роздумам значення свободи, справедливості, рівності та участі в межах ЄС. Хоча так само може спонукати до практик відчуження. Через те, що громадянство ЄС та вільний рух не є частиною складної, гнучкої та демократичної інституційної структури, Євросоюзу складно врегульовувати суспільні конфлікти, які викликані практикою включення/виключення та легітимувати зроблений вибір [12, с. 22–37]. Уявлення про зміст, межі, підстави соціального громадянства різняться на національному та інтеграційному рівнях, що містить конфліктний потенціал. Право Євросоюзу має пріоритет над національним правом. Але ЄС не є державою. Усі серйозні ініціативи перетворити ЄС зі специфічного міждержавного об'єднання з невизначеною природою на утворення, що за своїми основними ознаками було б дуже схожим на федеральну державу повністю (Конституція) або частково (Лісабонський Договір), не пройшли. Держави зберегли суверенне право виходу з ЄС, яке з гіпотетичної можливості перетворилось на дійсність, коли явні або уявні загрози національним інтересам переважили вигоди від членства. Одним із чинників успішності голосування за Brexit стала антимигрантська кампанія, основними тезами якої було те, що мігранти з ЄС не лише забирають робочі місця у громадян Великої Британії, а і «соціальні ресурси» [4, с. 172]. В умовах, коли в країнах-членах зростає популярність (ультра)правих партій, скептично налаштованих до міграційної політики ЄС, заради стійкості самого об'єднання, відбувається пошук компромісних рішень. Суть пошуку (як доктринального, так і політичного) полягає в тому, щоб зменшити тиск на державні соціальні бюджети, зберегти дієвість інтеграції за несприятливих обставин. Цей суперечливий процес, з одного боку, потребує збалансованості між політикою національних урядів та структурами ЄС, а з іншого – проблематика соціальної держави виходить за межі національних та регіональних кордонів через вплив глобалізації.

У 2017 році в ЄС ухвалюється Декларація про Європейську опору соціальних прав

(European Pillar of Social Rights). Документ містить принципи та правила, реалізація яких має на меті розв'язання проблем, які не були вирішені в межах Лісабонської стратегії, як-от бідність та виключення. Ключовими напрямками визначені рівні можливості та доступ до ринку праці, справедливі умови праці, соціальний захист та включення. Цей проєкт є черговою спробою поєднати економічну ефективність із соціальною солідарністю, зробити соціальний вимір Союзу дієвою альтернативою націоналістичним настроям, які загрожують дезінтеграцією Європи. Євроскептицизм живиться невирішеними проблемами зайнятості, міграції, соціального захисту, незгодою з політикою Союзу щодо соціально-економічної сфери. І соціальне громадянство залежно від результатів здійснення нової стратегії може стати як символом зміцнення ЄС, так і чинником посилення конфронтації всередині держав-членів і національних урядів з інституціями Союзу.

Наприкінці 2020 року французьким Інститутом європейського соціального захисту і соціальної та солідарної економіки запропонована ініціатива «ACT 4 FOR SOCIAL EU», яка передбачає створення та координацію широкої коаліції учасників із метою реалізації ідеї Соціальної Європи. Розвиток принципів, зафіксованих в Опорі, потребує розширення соціального управління

ЄС, надійних та масштабних соціальних домовленостей після безпрецедентної кризи у сфері охорони здоров'я, економіки та соціальної політики» [13].

Висновки. Соціальне громадянство перестає бути суто національним феноменом. Воно втрачає зв'язок із національною державою, стає транскордонним, прив'язаним до особистості та обґрунтовується правами людини, а не лише державним суверенітетом. Постнаціональне громадянство є наслідком еволюції ідеї соціального громадянства. І цей наслідок відображує логіку історичного розвитку в контексті експансії праволюдного підходу в межах європейських інтеграційних структур.

Для регіональної європейської інтеграції викликом має стати посилення пандемією COVID-19 криза довіри та солідарності. Брак дієвих механізмів співпраці може поставити під сумнів фундаментальну значущість договірних свобод, які становлять основу постнаціонального громадянства. Тому Євросоюз змушений ухвалювати стратегію подолання комплексної кризи. Відновлення соціально-економічного стану та духу солідарності потребуватиме від антикризової програми дієвих механізмів масштабного інвестування та фінансування, мінімуму декларативності, обов'язкового, а не рекомендаційного характеру.

Список використаних джерел:

1. Aoileann Ni Mhurchu. Citizenship beyond state sovereignty / Routledge handbook of global citizenship studies / edited by Engin Isin and Peter Nyers, 2014. pp. 119–127
2. Citizenship and Social Class and other essays. By T.H. Marshall. Cambridge University Press. 1950. 154 p.
3. European citizenship and social integration in the European Union / by Jürgen Gerhards and Holger Lengfeld. Routledge, Taylor & Francis Group. 2015. 198 p.
4. F. De Witte. EU Citizenship, Free Movement and Emancipation: A Rejoinder / R. Bauböck (ed.), Debating European Citizenship, IMISCOE Research, 2019. pp. 169–178.
5. F. De Witte. Freedom of Movement Needs to Be Defended as the Core of EU Citizenship / R. Bauböck (ed.), Debating European Citizenship, IMISCOE Research, 2019. pp. 93–100.
6. F. Vandenbroucke. The impact and political accountability of EU citizenship / Should EU citizenship be duty-free? Ed. by Maurizio Ferrera and Rainer Bauböck, EUI Working Paper RSCAS 2017/60 – 75 p.
7. G Davies, «Any Place I Hang My Hat?» or: Residence is the New Nationality, 11 European Law Journal, 2005. 43 p.
8. Goodhart David. Progressive Nationalism: Citizenship and the Left (London, Demos). 2006. 83 p.
9. Haas C. What Is Citizenship? – The Danish University of Education. URL: [www.ffd.dk/media/12748/haas % 20rep3.doc](http://www.ffd.dk/media/12748/haas%20rep3.doc)
10. Heater D. What Is Citizenship?, Cambridge: Polity Press. 1999. P. 162.
11. Welsh J. Where do I belong? Exploring Citizenship in the 21st Century. Hart House. Canada. University of Toronto, 2004.
12. Witte F. Justice in the EU: The Emergence of Transnational Solidarity. Oxford: OUP, 2015. pp. 22–37.
13. LAUNCH OF THE ACT FOR SOCIAL EUROPE COALITION FOR A EUROPEAN SOCIAL DEAL AND A MORE OPEN GOVERNANCE. URL: <https://www.euroipse.org/en/14332/>